

ПРАВОВА ОХОРОНА БАЗ ДАНИХ: РЕЖИМИ АВТОРСЬКО-ПРАВОВИЙ І «SUI-GENERIS»

Загальна декларація прав людини проголосила права кожного брати участь у науковому прогресі, користуватися його благами, захищати моральні й матеріальні інтереси щодо результатів власних наукових, літературних або художніх праць, одержувати й поширювати інформацію будь-якими засобами. За сучасних умов стрімкого розвитку ринку інформаційних продуктів важливим є питання створення оптимального балансу між можливістю мати необхідний доступ до існуючих інформаційних систем, банків даних і ефективним захистом прав їх створювачів та власників. Певні питання захисту прав на бази даних (далі – БД) уже були предметом наукових досліджень переважно в контексті авторсько-правової охорони [Див.: 5; 6; 8; 9; 12]. Окремі науковці пропонують удосконалити такий захист за рахунок інших охоронних режимів, зокрема, патентного права [2, с. 93] й режиму конфіденційності інформаційних систем [7, с. 26]. Одночасно вивчаються перспективи міжнародно-

го регулювання в цій сфері [4].

На сьогодні загальна стратегія наближення України до ЄС передбачає вдосконалення нормативно-правової бази стосовно захисту прав на інтелектуальну власність [11]. У сфері охорони БД гармонізація національних систем законодавства має відбуватися на основі Директиви 96/9/ЄС Європейського Парламенту й Ради ЄС «Про правовий захист баз даних» від 11 березня 1996 р. (далі – Директива). Імплементация її положень національним законодавством запланована з 2008 р. [10].

В Україні правова охорона БД як об'єкта авторського права встановлена Законом України «Про авторське право і суміжні права» [3; 2001. – № 43. – Ст. 214] (далі – Закон). Але захист, визначений Директивою, є значно ширшим. Крім авторсько-правового режиму Директива надає розробникам БД право «sui generis» (своєрідне право, право особливого роду). Закон лише згадує про цю форму охорони й зазначає, що авторським правом не охоро-

няються ті БД, які не відповідають критеріям оригінальності й на які поширюється право «*sui generis*» (ст. 10). Проте національне законодавство не містить положень, які розкривали б сутність цієї охорони й механізм її здійснення. Безумовно, це потребує внесення відповідних змін до законодавства й адаптації його до положень зазначеної Директиви. У зв'язку з цим у даній статті планується дослідити питання щодо сутності й особливостей авторсько-правового режиму охорони БД і режиму «*sui generis*», їх співвідношення і сфери застосування, а також можливості регламентації останнього в національному законодавстві.

Авторсько-правовий режим охорони БД засновано на тому, що остання (компіляція даних) визнається об'єктом авторського права і визначається як сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації в довільній формі (в тому числі електронній), підбір і розташування складових частин якої та її впорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних (комп'ютера) чи інших засобів (ст. 1 Закону). Визначальними ознаками БД, що відбивають її сутність як об'єкта охорони, є:

а) будь-яка БД становить сукупність інформації (даних), приведеної в систему, складники якої поєднані певною предметною гауззю й розташовані у відповідному порядку;

б) інформація, що складає зміст БД за своїм характером може становити охоронювані авторським правом твори або інші відомості, які самі по собі не є об'єктами інтелектуальної власності;

в) організація сукупності інформації може мати різну об'єктивну форму – електронну, письмову, форму картотеки, тощо;

г) інформація в БД організована за певною схемою: за заданими критеріями вона підібрана й упорядкована, що забезпечує її накопичення, збереження, швидкий пошук необхідних елементів, доступ і користування нею;

д) швидкий пошук і доступ до складників БД здійснюється через спеціальні пошукові системи, що працюють на основі електронних (комп'ютерних) або інших засобів (картотека, алфавітний довідник та інші).

У контексті авторсько-правової охорони БД цілком виправдано розглядають як твори, які за своїм режимом прирівнюються до складених творів, а саме збірників [Див.: 9, с.135; 12, с.151; 8, с.12; 5, с.104]. На цій підставі можна вирізнити спільні для БД

та інших збірників критерії охороноздатності: (а) наявність творчої праці за добром, координацією або упорядкуванням змісту і (б) відсутність порушення авторських прав на твори, що входять до них як складники.

Перший критерій – *творчий характер БД* – передбачає створення чогось нового і має відобразитись на оригінальності й новизні підбору, розташування або впорядкування матеріалу. Існує багато реєстрів, що фіксують певні юридичні факти, виконуючи в такий спосіб інформаційну й облікову функції. Вони створюються механічним шляхом, найчастіше в хронологічному порядку, з надходженням нової інформації (наприклад, різноманітні офіційні реєстри: власників нерухомого майна, договорів оренди земельних ділянок, юридичних осіб тощо). Добір і розташування такої інформації в структурі БД не вимагає творчих пошуків з боку людини й не потребує інтелектуальних зусиль. Найчастіше для цього застосовуються вже створені комп'ютерні програми, що полегшують фіксування такого матеріалу, забезпечують його схоронність і швидкий пошук у БД. Важливо підкреслити, що ці програми становлять окремий самостійний об'єкт авторсько-правової охорони. Таким чином, БД, що створюються саме таким механічним, нетворчим шляхом,

не відповідають критерію творчого добору, координації, розташування матеріалу.

Питання наявності творчого складника при створенні БД є предметом наукових досліджень та узагальнень існуючого світового досвіду. Зазначається про формування у світовій практиці 2-х підходів до вирішення питання про оригінальність збірників. Перший пов'язує оригінальність із якістю витраченої праці у вигляді належного вміння й зусиль. Тест на оригінальність у даному випадку – це залежність результату праці від розсуду людини, а творчий її внесок потребує певної винахідливості й новаторського мислення. Другий підхід, який застосовується, приміром, у Британії, спирається на кількісні показники праці. Для визначення, наприклад, оригінальності збірника достатньо встановити, що при його створенні докладено значних трудових зусиль безвідносно до їх якісних характеристик [6, с. 134-141].

Аналіз українського законодавства свідчить, що визначальним у розумінні творчості є наявність інтелектуального процесу; отже, застосовується якісний критерій оцінювання праці. Тому все те, що не вимагає інтелектуальної діяльності, творчого пошуку, розумового аналізу людини, не може вважатися творчістю. Процес створення БД може склада-

тися з різних етапів: збирання необхідної інформації, її загальний і детальний аналіз, відбір необхідного із загальної маси, вибір критеріїв систематизації, структурування інформації, поділ її на взаємопов'язані частини, організація пошукових систем для забезпечення індивідуального доступу до окремих складників та ін. Достатньо буде встановити творчий складник стосовно хоча б одного з видів діяльності: щодо або добору інформації, або її координації (тобто зведення до відповідності всіх елементів системи й визначення взаємозв'язку між ними) або її впорядкування. Таким чином, творчо створеною слід вважати БД, яка включає в себе зовсім нову інформацію, зібрану в результаті творчого пошуку, осмислення, вивчення певних явищ, аналізу їх стосовно відповідності тим чи іншим критеріям чи із застосуванням інших розумових функцій. Причому метод її систематизації може бути не новим і не оригінальним: або алфавітний показчик, або прийнятий у даній галузі класифікатор, або хронологія знайдення нових елементів бази та ін. Охоронюваною слід також вважати БД, побудовану на відомій раніше інформації чи поняттях (можливо, навіть зведених у вже існуючу БД), але яка була систематизована в новий, оригінальний спосіб, приведена в нову систе-

му, структурована за новими критеріями, що дало додаткові корисні можливості для користування нею або здійснення подальших пошуків.

Другим критерієм охороноздатності БД є *відсутність порушення авторських прав на твори, що входять до них як складники*. Цей критерій не завжди тлумачиться однозначно. Одні науковці вважають, що дотримання прав авторів, твори яких включено до збірника, є додатковою умовою виникнення прав укладача [12, с.150]. Інші ж відмічають, що ця умова є необхідною саме для користування укладачем авторським правом на цей збірник. Інакше кажучи, за відсутності відповідних домовленостей з авторами виключні права на збірник (БД) хоча й виникають, але вони, так би мовити, заморожені, а їх реалізація вважається незаконною [8, с.12]. І хоча положення чинного Закону з цього питання є суперечливими, гадаємо, що вимогу дотримання авторських прав на складники збірника необхідно розуміти саме як умову виникнення авторсько-правової охорони, а не умову реалізації виключних прав. Адже ні в якому разі (навіть умовно або тимчасово!) не можна визнавати охоронюваними об'єкти, створені з порушенням інтелектуальних прав інших осіб. Саме такий підхід стимулює всіх створювачів дотриму-

ватися прав авторів уже на стадії створення об'єкта, не відкладаючи цього питання до часів використання збірників.

Особливістю авторсько-правової охорони складених творів, у тому числі й БД, є те, що за обсягом вона не охоплює включені до них дані чи інформацію й не зачіпає будь-яке авторське право на них. Авторіві збірника (упорядникові) належить авторське право лише на здійснені ним підбір і розташування творів та (або) інших даних, що є результатом такої творчої праці, як упорядкування. Отже авторське право пропонує механізм, який захищає творчий внесок, зусилля особи, спрямовані на оригінальний підбір, координацію або впорядкування матеріалу через надання авторських прав на БД в цілому. Виключних прав на зміст інформації, включеної до БД, упорядник не має. Ось чому будь-яка особа може скористатися нею для створення нової бази без отримання дозволу попереднього упорядника.

Зазначена особливість авторсько-правової охорони, по суті, і стала причиною пошуку нових, ефективніших правових механізмів охорони інтересів упорядників БД, причому не творчих, бо вони достатньою мірою охороняються авторським правом, а насамперед комерційних, пов'язаних з необхідністю захистити

творчий внесок (як правило, доволі значний) у пошуки необхідної інформації, її збирання, обробку, систематизацію, аналіз, упорядкування, впровадження пошукових систем, розробку спеціальних комп'ютерних програм, забезпечуючих функціонування електронних БД, та ін.

Згадувана Директива, посиляючись на економічний складник проблеми й неможливість її вирішити засобами авторського права, встановила додатковий рівень охорони БД – режим «*sui generis*», який спрямований на захист саме вмісту БД і реалізується шляхом надання розробникам прав, достатніх для запобігання несанкціонованому його використанню. При цьому не заперечується застосування авторської правової охорони. Таким чином, створюється *дворівнева охорона* баз даних: один рівень – авторське право, яке охороняє структуру БД, тобто підбір чи упорядкування вмісту останньої, що є інтелектуальним творінням автора, другий – режим «*sui generis*», тобто особливе право, що спрямований на охорону вмісту БД від несанкціонованих вилучень з неї чи повторного використання. Останній передбачає власні критерії охороноздатності БД й окрему сукупність прав особливого роду. Існує думка, що авторсько-правовий рівень охорони спрямований на охорону

БД, які відповідають критерію оригінальності; рівень «*sui generis*» охороняє їх усіх незалежно від їх відповідності умовам оригінальності [1, с.523, 524].

Правова охорона баз даних в режимі «sui generis». Об'єктом охорони визнається БД (компіляція), тобто «зібрання незалежних творів, даних чи інших матеріалів, які систематично чи методично впорядковані і доступні індивідуально за допомогою електронних чи інших засобів» (ст. 1 Директиви). Якщо БД створена й функціонує в електронній формі, мають місце 2 різних об'єкти охорони: (а) БД як сукупність упорядкованої інформації і (б) комп'ютерна програма, що забезпечує функціонування цієї бази. Режим «*sui generis*» на такі комп'ютерні програми не поширюється.

Під охорону підпадають як БД, що вміщують зібрання охоронюваних творів, так і створені на основі використання незалежних матеріалів. *Критерії охороноздатності* БД в режимі «*sui generis*»: а) матеріал має бути впорядкований за відповідною системою чи методикою і (б) до будь-якого матеріалу БД може бути отримано окремий доступ. Для режиму «*sui generis*» (на відміну від авторського права) не вимагається, щоб систематизація й упорядкування матеріалу були оригінальними. Достатньо, щоб творчий внесок у створення БД

вважався *значним*. Такі значні внески можуть характеризуватися використанням фінансових, професійних, технічних, організаційних ресурсів, спеціальних знань, витрачанням часу й різноманітних зусиль. Причому значущість може визначатися як якісними показниками (збирання абсолютно нової інформації, приведення її в систему за допомогою нових методик, запровадження нових пошукових систем тощо), так і кількісними (з урахуванням тривалості, інтенсивності, багатоланковості проведеної роботи, її масштабності, кількості витрачених фінансових ресурсів, чисельності залучених до процесу створення бази фахівців та ін.).

На відміну від авторського права, охорона «*sui generis*» надається хоча й у зв'язку з внеском у збирання матеріалу, його підбір, перевірку й упорядкування, але поширюється не тільки на результат останнього, а й на всю БД у цілому, включаючи її *зміст*. Таким чином, уся БД та її значні частини захищаються від незаконного привласнення з боку користувача або конкурента.

В режимі «*sui generis*» БД підлягає охороні з моменту завершення процесу її створення, отже, не вимагається ні обнародування, ні публікації, ні перевірки стосовно охороноздатності, ні будь-якої офіційної реєстрації об'єкта. Суб'єктом прав «*sui*

generis» визнається розробник БД – особа, яка проявляє ініціативу і йде на ризик, здійснюючи інвестиції (в широкому розумінні цього слова: фінансові, трудові, технічні та ін.) у її створення, а значить, і несе відповідальність за кінцевий продукт. Особи, які безпосередньо виконували технічну, організаційну, розумову чи іншу роботу по збиранню, перевірці, упорядкуванню інформації з метою об'єднання й систематизації її у БД, не визнаються розробниками, якщо вони не є носіями ініціативи й інвестиційних ризиків її створення. Це стосується як найманих працівників, які виконують свої трудові функції, так і залучених на договірних засадах спеціалістів чи спеціалізованих організацій. Директива залишила на розсуд національного законодавства питання щодо розподілу прав між розробником і його працівниками, які виконували роботу по створенню БД. Допускається закріплення положення, що в разі створення останньої працівником при виконанні ним службових обов'язків або спеціальних вказівок роботодавця, останній має право на здійснення всіх економічних прав щодо БД, якщо інше не передбачено контрактом. Зазначена рекомендація є цілком прийнятною для введення в українське законодавство, оскільки особисті творчі внески працівників можуть бути

захищені засобами паралельно існуючої авторсько-правової охорони, яка поширюватиметься на БД в цілому. У даному випадку вбачається недоцільним надання працівникові прав «sui generis» щодо її вмісту, бо це вимагатиме узгодження з ним питань стосовно обсягів і способів використання БД і конкретних користувачів. Це може загальмувати процес введення бази в господарський оборот і тим самим зашкодити економічним інтересам розробника.

Згідно з Директивою розробник БД наділяється тільки майновими правами. Сфера моральних (немайнових) прав залишається за межами «sui generis» й регламентується авторським правом. Як бачимо, «особливе право» покликано забезпечити гарантії лише його економічних інтересів, захищаючи результат різноманітних інвестицій розробника у створення БД, причому незалежно від наявності чи відсутності творчого внеску і не прагнучи захистити наявні творчі складники. За характером дій, що становлять зміст цього права, можна вирізнити 2 його види: (а) *право на витягнення всього або значної частини вмісту БД* і (б) *право на повторне використання всього чи значної частини вмісту БД*. Ці права слід розглядати як самостійні, оскільки вони дають змогу розробнику пере-

шкоджати як сукупності зазначених дій, так і окремо кожній з них.

Що стосується першого виду права. Термін «витягнення» визначається в Директиві як *постійна чи тимчасова передача всього вмісту БД чи її значної частини іншому носієві інформації в будь-який спосіб і в будь-якій формі*. Це право поширюється на дії по створенню копії всієї БД або її значної частини на аналогічному чи іншому матеріальному носієві незалежно від того, створені вони як тимчасові чи для постійного користування. Визначення частини бази як значної залежить від якісних і (або) кількісних показників. *Значна частина може бути оцінена з позиції кількості вміщеної інформації, матеріальних, трудових або часових витрат на її створення, її значущості порівняно з іншими частинами бази, можливості використання як окремої БД та ін.* Для оцінки значної частини бази також пропонується враховувати зниження її ринкової вартості як наслідок появи на ринку так званих комерційних замінників, створених на основі значних частин бази оригінальної [4, с. 134].

Щодо повторного використання – це значить *будь-яку форму оприлюднення всього вмісту БД чи її значної частини шляхом розповсюдження копій, здачі в найом, передачі в оперативному режимі чи в іншій формі*. Дирек-

тивою визначено, що перший продаж копії БД власником прав чи з його згоди вичерпує право на контроль за перепродажем цієї копії. Іншими словами, якщо перший продаж копії БД, яка вміщує всю або значну частину оригіналу, було здійснено законним шляхом (самим розробником або з його дозволу іншою особою), подальший її перепродаж не потребує додаткових дозволів і не може бути заборонено розробником оригіналу.

Не визнається самостійним об'єктом незначна частина бази, проте охороняється їх сукупність у випадках багаторазового й систематичного витягнення й повторного використання. Такі дії прямо заборонені, якщо вони суперечать нормальній експлуатації БД чи не виправдано завдають шкоди законним інтересам розробника. Подібне систематичне копіювання незначних частин може використовуватися з метою об'єднання їх у подальшому в окрему БД або створення значної частини нової. Таким чином заборона подібних дій захищає розробника від розкрадання вмісту БД частинами. У разі вчинення зазначених дій розробникові не обов'язково доводити наявність шкідливого результату. Достатньо обґрунтовано довести, що таке багаторазове й систематичне витягнення не є нормальною експлуатацією БД відповід-

но до її призначення, а тому дає підстави передбачати незаконне використання цих частин у майбутньому й в свою чергу вимагає його попередження. Коли ж багаторазове й систематичне витягнення незначних частин інформації є цілком виправданим з огляду на призначення БД, у процесі захисту обов'язково має встановлюватись, що такі дії завдають шкоди законним інтересам розробника. Причому цю шкоду слід розуміти не тільки як майновий збиток, а й будь-який інший негативний для розробника результат. Зокрема, це може бути: (а) поява на ринку недобросовісних конкурентів, чия незаконна діяльність здатна зменшити попит на оригінальну базу, (б) низька якість створеного незаконним шляхом аналога, що негативно вплинуло на репутацію її законного розробника та його продукту, та ін.

Розглянуті права сформульовано в Директиві як можливість *запобігати* витягненню і повторному використанню вмісту бази. На нашу думку, це передбачає весь комплекс правових засобів, які мають бути спрямовані як на попередження посягань у майбутньому, так і на припинення порушення, що вже триває. Засобом попередження може бути публічне повідомлення про заборону незаконних дій, яке розміщується на кожному примірнику

БД і стає доступним користувачеві перед початком роботи з останньою. Протидія вже розпочатому порушенню насамперед має здійснюватися шляхом вимоги припинити незаконні дії. Директива не містить указівок на будь-які інші способи захисту. Проте з огляду на специфіку порушень у даній сфері відновлення порушених прав вимагає стягнення збитків і (або) компенсації моральної шкоди. Доцільним також є застосування запобіжних заходів, здатних попередити розповсюдження контрафактних примірників БД. Тому при регламентації прав «*sui generis*» у національному законодавстві необхідно передбачити спеціальні способи захисту порушених прав особливого роду і відповідні наслідки, зокрема, можливість заявляти вимогу про вилучення створених незаконним шляхом примірників, їх знищення або передачу на користь розробника бази.

За аналогією з правом інтелектуальної власності Директива пропонує встановлювати *винятки з прав* особливого роду, тобто передбачити випадки коли законні користувачі БД можуть без дозволу розробника витягати чи повторно використовувати значну частину її вмісту. До таких належать витягнення: (а) для особистих цілей вмісту неелектронної бази даних; (б) для цілей ілюстрування навчання чи науково-

го дослідження за умови зазначення джерела; (в) і повторно використання для цілей державної безпеки, адміністративного провадження й судочинства. Ці дії є допустимими, якщо вони не завдають шкоди виключним правам розробника на експлуатацію БД, а їх ціль не є комерційною.

Отже, узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що режим «*sui generis*» здатен значно розширити захист БД як за змістом цієї охорони, так і за колом підпадаючих під неї об'єктів.

З урахуванням теоретичних висновків щодо розмежування і співвідношення авторсько-правового режиму й режиму «*sui generis*», можемо констатувати, що регулювання останнього має здійснюватися окремою главою книги IV ЦК України. Спираючись на норми розглянутої Директиви вважаємо за необхідне розробити чіткі правові положення з визначення об'єктів охорони, суб'єктів, видів і змісту майнових прав «*sui generis*», а також способів їх захисту від порушень.

Список літератури: 1. Бентли Л., Шерман Б. Право интеллектуальной собственности: Авторское право / Пер. с англ. В.Л. Вольфсона. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 535 с. 2. Буров О.Ю. Комп'ютерні програми і бази даних як об'єкти патентування. Методологічний аспект // Питання інтелектуальної власності: 36. наук. пр. – 2005. – Вип. 2. – С. 91-95 3. Відомості Верховної Ради України. 4. Дроб'язко В.С. Матеріальні норми права проекту договору ВОІВ про інтелектуальну власність відносно баз даних// Питання інтелектуальної власності: 36. наук. пр. – 2003. – Вип. 3. – С. 129-144. 5. Корнєєв В.А. Программы для ЭВМ, базы данных и топологии интегральных микросхем как объекты авторского права // Вестн. МГУ: Серия 11. – 2006. – № 6. – С. 102-111. 6. Мельников М.В. Оригінальність в нових об'єктах авторського права // Питання інтелектуальної власності: 36. наук. пр. – 2005. – Вип. 2. – С. 134-141. 7. Очищенко О. Захист конфіденційної інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах // Інформ. право. – 2007. – № 4. – С. 24-27. 8. Погуляев В. Правовая охрана баз данных в преддверии принятия части четвертой ГК РФ // Хоз-во и право. – 2006. – № 12. – С.12-15 9. Право інтелектуальної власності: Підручник для студ. Вищ. навч. закл. / За ред. О.А. Підопригори, О.Д. Святотцького. - К.: Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 624 с. 10. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2008 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Розпорядж. КМУ № 821-р від 11.06.2008р. // <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/list>. 11. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 14.09.2000р., № 1072/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 39. – Ст. 1648. 12. Сергєєв А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М.: Теис. – 1996. – 704 с.

Надійшла до редакції 29.09.2008 р.